

Den svårfångade freden:

Fredsforskning i ett historiskt perspektiv

ANNE HEDÉN

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

LINA STURFELT

Lunds universitet

I år är det 100 år sedan Versaillesfreden slöts efter världshistoriens dittills största krig. På sina håll var förhoppningarna initialt höga om att det var kriget som gjort slut på alla krig och att mänskligheten skulle kunna undvika liknande stora konflikter i framtiden. Enligt Kim Salomon innebar den kollektiva erfarenheten av första världskrigets exempellösa våld en begreppshistorisk, föreställningsmässig och språklig brytpunkt då det blev möjligt att i högre utsträckning formulera sig och tänka i termer av fred, vilket också skapade nya förväntningshorisonter om en mindre krigisk värld.¹ Under mellankrigstiden började även den moderna fredsforskningen ta form. Samtidigt är Parisfrederna de kanske mest omdebatterade och misslyckade frederna någonsin, i sig en starkt bidragande orsak till det än mer destruktiva andra världskriget och en fortsatt källa till konflikt i dagens Mellanöstern och Centraleuropa. Nyare historiska översikter om världskrigens respektive upptakt pekar på svårigheterna att skapa hållbara säkerhetssystem och i tid överblicka och bromsa konflikterna. Situationen i världen i dag genererar liknande frågor. Enligt olika beräkningar har det sedan millennieskiftet årligen pågått 30–50 väpnade konflikter.² FN:s kostnader för fredsbevarande insatser har dubblerats det senaste decenniet. Samtidigt visar olika studier

1. Kim Salomon, "Synen på krig och fred: En begreppshistoria", i Magnus Jerneck (red.), *Fred i realpolitikens skugga* (Lund 2009) s. 71–75.

2. Karin Aggestam & Kristine Höglund, "Om studiet av krig och fred", i Karin Aggestam & Kristine Höglund (red.), *Om krig och fred: En introduktion till freds- och konfliktstudier* (Lund 2017) s. 25; UCDP Conflict Encyclopedia definierar konflikt som följer: "A state-based armed conflict is a contested incompatibility that concerns government and/or territory where the use of armed force between two parties, of which at least one is the government of a state, results in at least 25 battle-related deaths in one calendar year." <[https:// www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions](https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions)> (17/6 2019).

som sträcker sig över ett längre tidsspänn att det samhällseliga våldet överlag har minskat sedan 1400-talet. Trots svåra konflikter, ökade militärlutgifter och vapenexport har världen blivit allt fredligare.³

Detta visar att freden och kriget behöver historiseras. 100-årsminnet av Versaillesfreden manar därför till en djupare reflektion över såväl fredens möjligheter som dess skörhet och begränsningar genom historien. "Med freden kommer tystnaden" diktade Mikael Wiehe och en fråga som detta temanummer vill väcka är varför historiker har ägnat så mycket tid åt krig och så förhållandevis litet åt fred. En tänkbar del av förklaringen är att krig och krigshandlingar varit ett av de mer synliga vittnesbörden om maktens och olika maktspeleares agerande. Historieämnetts starka koppling till nationalstaten och nationsbyggandet är en annan möjlig förklaring. Men vad händer om vi sätter freden i stället för kriget i historiens centrum? Vad kan den historiska forskningen tillföra till den starkt samhällsvetenskapligt och samtidsdominerade freds- och konfliktforskningen? En annan fråga gäller var den svenska historieforskningen om fred står i dag. Vilka problem, teorier och perspektiv är aktuella? Temanumrets bidrag ger tillsammans en fingervisning om var det fredshistoriska fältet befinner sig just nu och dess möjliga framtida utvecklingsvägar och utmaningar.

En utgångspunkt kan vara Michael Howards omdebatterade tes att freden till skillnad från kriget är en sen uppfinning. En brytpunkt har noterats med filosofen Immanuel Kants skrift *Om den eviga freden* från 1795 där Kant formulerade tankar om freden som mer än ett undantagstillstånd mellan krigen, och som en tydlig målsättning för politiska strävanden.⁴ Freden blev senare en central del av det moderna projektets framstegs-, civilisations- och utvecklingsstro. Ändå har fredshistoria ofta mött motstånd och fientlighet både inifrån historieämnet – där studiet av krig dominerat – och från politiker. Få historiker som arbetar med fredsproblematik väljer att kalla sig fredshistoriker.⁵ I artikeln "Why

3. Jenny Björkman & Arne Jarrick, "Krig/fred: Inledning till RJ:s årsbok 2016/2017", i Jenny Björkman & Arne Jarrick (red.), *Krig/fred: RJ:s årsbok 2016/2017* (Stockholm 2016) s. 14–17.

4. Michael Howard, *Fred och krig: Hur freden uppfanns och kriget återuppfanns* (Stockholm 2004) s. 27, 38. Se även Rebecka Lettevall, *En europeisk kosmopolit: En idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria* (Stockholm/Stehag 2001).

5. Peter van den Dungen & Lawrence S. Wittner, "Peace History: An Introduction", *Journal of Peace Research* 40:4, Special Issue on Peace History (2003) s. 365; Ralph Summy & Malcolm Saunders, "Why Peace History?", *Peace & Change* 20:1 (1995) s. 11.

Peace History?” argumenterar Ralph Summy och Malcolm Saunders för fredshistorias relevans just utifrån att den är en välbehövlig motvikt till våra dominerande krigiska narrativ om det förflutna och därmed bidrar till ett mer balanserat, mångfasetterat perspektiv på historien.⁶ Samtidigt är fred ett begrepp som är svårt att förstå utan sin motsats och får därför ofta referera till icke-krig eller anti-krig. Men enligt Rebecka Lettevall ska de två inte ses som absoluta motsatser utan snarare som grader på en skala.⁷ På liknande grunder argumenterar Roger Chickering för att fredshistoriker borde bredda sin repertoar och lägga mer kraft på att studera krigets och fredens sammanvävda historia: ”the history of peace is inseparable from the history of war [...] the dichotomy is illusory”.⁸

När freds- och konfliktstudier först växte fram var det också som en reaktion på krigets starkt negativa inverkan på samhället. Vetenskapliga studier skulle bidra till att öka kunskapen om hur krigen och deras destruktiva effekter skulle kunna dels förhindras, dels minskas. Ämnet etablerades på allvar under kalla krigets terrorbalans, kapprustning och kärnvapenkrigshot. Sökandet efter nya normativa utgångspunkter sammanföll med freds rörelsens starka mobilisering under efterkrigstiden. Många fredsforskare var själva fredsaktivister vars uttalade forskningsagenda var att skapa och bevara fred. I dag är disciplinen i hög grad tvärvetenskaplig och har utvecklats genom tidskrifter som *The Journal of Conflict Resolution* och *The Journal of Peace Research*. Enligt Karin Aggestam har fredsforskningen dessutom i mycket definierats utifrån ett antagonistiskt avståndstagande från det dominerande paradigmet *realismen* inom systerdisciplinen internationella relationer, där krig har setts som det naturliga tillståndet. Fredsforskningen identifierade sig som ett alternativt paradigm till realismens snäva inriktning på mellanstatliga konflikter, maktspel och kontrollfunktioner inom det internationella systemet samt dess definition av fred som ett tillstånd av icke-krig. I stället blev Johan Galtungs begrepp positiv och negativ fred tongivande, där negativ fred står för frånvaro av direkt fysiskt våld och krig, medan positiv fred står för frånvaro av även strukturellt våld och närvaro av social rättvisa och mänskliga rättigheter.⁹

6. Summy & Saunders (1995) s. 22, 31–33.

7. Rebecka Lettevall, ”Fred i tiden: Modern och senmodern fred speglad i nobelprisen”, i Jerneck (2009) s. 53f.

8. Citerad i van den Dungen & Wittner (2003) s. 366.

9. Karin Aggestam, ”Fredsforskning och internationella relationer”, i Magnus Jerneck & Björn Badersten (red.), *Kontraster och nyanser: Svensk statsvetenskap i brytningstid*, specialnum-

Liksom det större flerdisciplinära fältet freds- och konfliktstudier blev fredshistoria ett forskningsområde i mellankrigstidens Europa och USA och formerades på 1960-talet, med grundandet av The Peace History Society 1964 och tidskriften *Peace & Change*. I fokus stod fredsbyggande underifrån genom gräsrotsrörelser och medborgarinitiativ, ämnen som länge hade ignorerats inom den "vanliga" historievetenskapens inriktning mot traditionell diplomatisk historia, utrikespolitiskt beslutsfattande och politiska eliter. Forskningen var ofta politiskt motiverad. Den dubbla rollen som forskare/teoretiker och aktivist/praktiker syns i Peter van den Dungen och Lawrence S. Wittners definition av fredshistoria som "the application of historical method to the study and attainment of world peace", det vill säga tillämpandet av historisk metod inte bara för att studera utan också för att uppnå världsfred. Dagens fredshistoria har fortsatt stark fokus på folkliga rörelser, kampanjer och aktivism, liksom på ledande idéer, filosofer och personer inom freds rörelsen i bred bemärkelse. Forskningens snäva och ofta idealistiska inriktning liksom dess politiserade agenda har emellertid också kritiserats för att marginalisera ämnet inom akademien och i samhället.¹⁰

I Sverige utvecklades freds- och konfliktforskning som ett tvärvetenskapligt universitetsämne på 1980-talet. Trots framträdande historiker inom fältet som till exempel Björn Hettne och Wilhelm Agrell har den svenska freds forskningen haft en statsvetenskaplig, sociologisk och socialantropologisk prägel med inriktning mot fredsbyggande, utvecklingsfrågor, konfliktlösning, konfliktorsaker, kvantitativa databasstudier, krishantering och säkerhet.¹¹ De historiska synsätten har inte stått i centrum.¹²

Inom de traditionella historiska disciplinerna har den svenska forskningen liksom den internationella främst intresserat sig för 1800- och 1900-talens freds rörelser och fredsaktivism. Tidiga studier av Bertil Mårald och Kim Salomon med flera har följts av avhandlingar som Irene Anderssons om den kvinnliga freds rörelsens nätverk 1914–1940, Inger

mer av *Statsvetenskaplig tidskrift* 112:5 (Lund 2010) s. 453–457; Aggestam & Höglund (2017) s. 26–29.

10. van den Dungen & Wittner (2003) s. 363–372. Citat på s. 363. För en betydligt bredare forskningsagenda, se nätverket Peace Historians hemsida, <<https://socialhistoryportal.org/news/articles/110607>> (16/5 2019).

11. Aggestam (2010) s. 457f; Aggestam & Höglund (2017) s. 32.

12. Jämför Björkman & Jarrick (2016) där redaktörerna visserligen är historiker men där majoriteten av de medverkande forskarna har sin hemvist i samhällsvetenskapliga discipliner.

Hammars om den kvinnliga freds- och rösträttsrörelsen, Ingela Nilssons om Svenska skolornas fredsfostrande arbete under mellankrigstiden och Sanela Bajramovićs om organisationen Kvinna till Kvinnas fredsbyggande i Bosnien och Herzegovina 1993–2013.¹³ Ett ytterligare forskningsområde är fredens idé- och begreppshistoria.¹⁴ En annan stark tendens inom den svenska historiska forskningen har varit en inriktning på den långa svenska fredsperioden efter 1814, dess förgivettagna unicitet och de historiska processer som denna varit förbunden med. Till de forskningsfrågor som undersökts hör bland annat den svenska neutraliteten, förändrade attityder till krig och fred i relation till demokrati och modernitet, freden som nationell identitet, fredsbevarande insatser och den svenska småstatsrealismen i det internationella systemet.¹⁵

Detta temanummers bidrag plockar också upp några av de forskningsutmaningar som skisserats ovan. Flera av artiklarna berör den glidande skalan mellan krig och fred och därmed fredens och krigens sammanvävda historier, medan essäbidragen handlar mer om hur föreställningar om freden har utvecklats över tid. I merparten av texterna studeras också fredshistorien ur fler infallsvinklar än enbart det stats-, militär- och diplomatocentrerade ovanifrånperspektivet. I stället analyserar de freden underifrån genom att dels lyfta vikten av sociala rörelser, civilsamhället och breda idéströmningar, dels peka på enskilda tänkares, fredsmäklares och aktivisters roll. Betydelsen av empiriska studier, aktörer och kontext betonas framför stora teoribyggen.

I den inledande artikeln undersöker Martin Hårdstedt gränslandet mellan krig och fred och det civila samhällets betydelse för fredens verkställande. Hårdstedt breddar det militärhistoriska synsättet och

13. Bertil Mårald, *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst: Ideologi, propaganda och politiska yttringar från Krimkriget till den svensk-norska unionens upplösning* (Göteborg 1974); Kim Salomon, *Fred i vår tid: En studie i 80-talets freds-rörelse* (Stockholm 1985); Irene Andersson, *Kvinnor mot krig: Aktioner och nätverk för fred 1914–1940* (Lund 2001); Inger Hammar, *Freden och rösträtten: Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar* (Lund 2004); Ingela Nilsson, *Nationalism i fredens tjänst: Svenska skolornas fredsfostrande, fredsfostran och historieundervisning 1919–1939* (Umeå 2015); Sanela Bajramović, *Hierarchical Sisterhood: Supporting Women's Peacebuilding through Swedish Aid to Bosnia and Herzegovina 1993–2013* (Örebro 2018).

14. Lettevall (2001); Lettevall (2009); Salomon (2009).

15. Se Bodensten, Ljungberg & Östlund i detta nummer och där anförd litteratur. För svenska fredsbevarande insatser, se Andreas Tullberg, *"We are in the Congo now": Sweden and the Trinity of Peacekeeping during the Congo Crisis 1960–1964* (Lund 2012).

fokuserar på övergången mellan krig och fred under den tidigmoderna epoken. Utgångspunkten är demobiliseringen av trupperna i norra Sverige efter finska kriget 1808–1809 och Hårdstedt visar på de stora insatser och det engagemang som krävdes från det civila samhället för att demobiliseringen skulle kunna genomföras.

Även den andra artikeln, av Stefan Eklöf Amirell, handlar om överlappningen mellan krig och fred och frågan om det civila samhällets – i det här fallet negativa – inverkan. Texten behandlar efterdyningarna av de så kallade indiankrigen i det sena 1800-talets Oklahoma utifrån en mikrohistorisk analys av individens betydelse för fredstillståndets bevarande. I fokus står officeren Hugh Lenox Scotts roll som militär fredsförhandlare på gräsrotsnivå och hur denne vid olika tillfällen lyckades avvärja en konfliktupptrappning genom det som i dag benämns interkulturell kompetens.

Fredrik Egefurs studie av den liberala freds rörelsens idéutveckling före 1914 ifrågasätter den etablerade synen att försöken att skapa en global opinion mot krig i ljuset av första världskrigets utbrott var utsiktslös. I kontrast till en sådan förståelse beskriver Egefur hur Internationella fredsbyrå och instiftandet av Nobels fredspris 1901 gav nya möjligheter för fredsaktivister att föra ut sitt budskap, och att denna internationella freds rörelse i själva verket hade betydelse för senare försök att skapa en fredligare värld sammanhållen av internationella avtal och övernationella organ.

Den fjärde artikeln av Lars Ericson Wolke problematiserar och kompletterar bilden av Sveriges internationella agerande under den långa freden genom att studera samtliga svenska fredsbevarande insatser under NF och FN till dags dato. En vanlig föreställning, menar Ericson Wolke, är att de fredsframtvängande insatserna för Sveriges del inleddes först med Balkankrigen på 1990-talet. Han hävdar att man kan se sådana redan under 1960-talet, vilket motsäger den svenska neutrala självbilden av krigets traditionella fredsbevarande ”basker blå”-operationer.

Medan artiklarna behandlar de två senaste seklen ger essäerna en bild av svensk fred och svenskt fredstänkande före 1800-talet. Andrej Scheglov visar i sin mer idéorienterade essä om krig och fred i Olaus Petris verk *En svensk krönika* på ett något större genomslag för renässanspacifismen i den svenska kultursfären än vad som tidigare hävdats. I Olaus Petris reflektioner från 1500-talet spårar Scheglov bland annat

tanken att krig var så oerhört kostsamt att det var bättre att bevara freden genom att betala för den, och här menar han i polemik med tidigare forskning att Olaus Petri påverkats av den samtida europeiska diskussionen med tänkare som Erasmus av Rotterdam, Juan Luis Vives och Sebastian Franck.

Föreställningen om att freden är en relativt sentida idé – för svenskt vidkommande förlagd till tiden efter 1814 – diskuteras och utmanas i Erik Bodenstens, Johannes Ljungbergs och Joachim Östlunds essä. De argumenterar för att folkliga fredsföreställningar växte fram långt tidigare och att den svenska freden slår sina rötter ned i tidigmodern tid, till åtminstone 1700-talets början. I essän kritiseras även den tidigare forskningens entydigt linjära syn på fredens framväxt, liksom dess utpräglad nationella horisont med fokus på svenska förutsättningar snarare än generella europeiska idéströmningar och ett förändrat europeiskt statsystem. Författarna pläderar för nya infallsvinklar på den långa omvandlingsprocess då freden blev ett mer självklart och önskvärt alternativ till kriget.

Även i Anne Hedéns avslutande text i avdelningen Bild i perspektiv tas fredstankens framväxt upp och hon anknyter liksom Egefur till den starka svenska traditionen av fredsrelseforskning. Hedén tar i sin analys utgångspunkt i ett fotografi från den kvinnliga fredskonferensen i Haag 1915. Fotot, som dokumenterar delar av den nordiska delegationen, förmedlar en påfallande ljus och hoppfull stämning. Konferensen blev en viktig mötesplats för representanter för fredsrelsens olika åsiktsriktningar, från radikalpacifister till försvarsvänliga fredsvänner, alla eniga om konferensresolutionen där det kvinnliga politiska och sociala medborgarskapet presenterades som en förutsättning för varaktig fred. I dag kan man konstatera att Haag-konferensens dokument institutionaliserats såtillvida att liknande tankegångar finns med i såväl FN-dokument som i den svenska utrikespolitiken, men att kraven i sig är långt ifrån förverkligade globalt.

Till sist kan nämnas att den samtida fredsforskningen i dag anklagas för att ha förlorat sin alternativa normativa och kritiska potential och blivit *mainstream*, med stagnation och bristande förnyelse av forskningsfronten som följd. ”Bristen på kritiska perspektiv och förnyelse är anledningen till att några forskare går så långt som till att diagnosticera disciplinen som ’död’ eftersom den upphört med att kritiskt granska

sin egen roll i samhället”, skriver Aggestam och påpekar att fredsforskare haft förvånansvärt litet att säga om centrala dagsaktuella problem som terrorism och fredsframtvingande operationer. Om disciplinen ska fortsätta vara vetenskapligt och politiskt relevant krävs enligt henne fler kritiska ansatser, mer debatt och mer reflektion.¹⁶ Här menar vi att historiker kan och bör inta en mer framträdande roll än hittills i att vitalisera och förnya fredsforskningen genom att visa på relevansen av historisk problematisering, kritisk granskning och kontext. Uppenbarligen behövs det mer forskning från flera olika synvinklar, där just fredstillståndets olika utvecklingsprocesser över tid analyseras. Inte minst gäller det fredens omdefiniering efter kalla krigets slut där fredsfrågan blivit ett led i en större rättighetskamp.¹⁷ Det historiska perspektivet inbjuder också till diskussion om och reflektion över hur våra erfarenheter och vårt bruk av det förflutnas krig och fred formar dagens och framtidens konflikter och deras möjliga lösningar.¹⁸ Vi hoppas att detta temanummer om fred är början på en sådan inomvetenskaplig och utomvetenskaplig debatt.

16. Aggestam (2010) s. 453–461. Citat på s. 453.

17. Lettevall (2009) s. 63.

18. Ett inspirerande samtida nordiskt exempel är föreningen Historiker utan gränser i Finland, vars syfte är att ”främja historiemedvetenhet, diskussion kring historia samt brukandet av kunskap om historia för att förebygga och lösa konflikter”. Presentation av föreningen Historiker utan gränser i Finland, <<https://www.historianswithoutborders.fi/sv/foreningen>> (16/5 2019).